

A finnugor, ill. uráli őshaza problémája változatlanul a tudományos érdeklődés középpontjában áll, s a régészet és nyelvtudomány képviselői versenyezve fáradoznak őstörténetünk e korai szakaszának megvilágításán. E probléma megközelítésénél a legelső kérdés, amelyet meg kell vizsgálnunk, a nyelvészeti paleontológia használhatóságának kérdése. Sajnos ebben a vonatkozásban jóval szkeptikusabb álláspontonra kell helyezkednünk, mint másfél-két évtizeddel ezelőtt. A helyzet ugyanis egyszerűen az, hogy statisztikai alapon egy-egy szóképzleti elem korát nem lehet biztosan megállapítani. Semmiféle eszköz sem áll rendelkezésünkre annak bizonyítására, hogy eredetileg minden szóképzleti elem az alapnyelv egész területén használatos és elterjedt volt. Ugyanakkor ismerünk számos példát arra, hogy egyes szóképzleti elemek késői időpontban is nyelvcsaládok vagy nyelvosorok egész területén elterjedtek. Feltétlenül szükségünk van tehát vagy valamilyen hangtörténeti vagy pedig valamilyen tárgyi kritériumra is ahhoz, hogy egy szóképzleti elem korát megbízhatóan meghatározhassuk. Azonban éppen a nyelvtörténet korai szakaszaira vonatkozólag hangtörténeti kritérium úgyszólván egyáltalán nem áll rendelkezésre.

Így az uráli fanevek kronológiájára vonatkozólag László Gyula és Hajdú Péter között lezajlott vitával kapcsolatban csak azt állapíthatjuk meg, hogy egyik fél álláspontja sem bizonyítható. Az uráli fanevek kérdése az eddiginél sokkal alaposabb vizsgálatra szorul. Lehet, hogy egyik-másik uráli fanév nem is eredeti uráli szóképzleti elem, hanem jövevényszó. Így pl. a nyelvészeti paleontológia szempontjából olyan fontosnak tartott *Picea* és *Pinus cembra* **kuse-* és **sukse-* neve esetleg a feltehető indoeurópai **kuse-* és **su-kse-* fanevek átvételével magyarázható. Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy a finnugor-uráli őshaza keresésénél pillanatnyilag sem a *Pinus cembra* elterjedési területéhez, tehát Nyugat-Szibériához, ahová Hajdú Péter, sem pedig a fenyőnyírfa elterjedési sávjához, tehát a Riga—Oka közötti területéhez, ahová László Gyula óhajtja az őshazát tenni, nem vagyunk kötvé.

A másik alapvető kérdés, amelynek döntő fontosságára már 1960-ban utaltam, s amelynek megoldatlan voltát László Gyula is hangsúlyozza könyvében, a Swidry- és a Kunda-Šigir-kultúrák egymáshoz való viszonyának a kérdése. Bryusov annak idején a Kunda-kultúrát a Šigir-kultúrából vezette le. László Gyula megfordította ezt a származási összefüggést, így viszont a Kunda-kultúra eredete magyarázat nélkül maradt. Nem nehéz átlátni, hogy ez voltaképpen László Gyula saját elgondolásának közvetlen következménye. A Kunda-kultúrát ugyanis ő a protolappokkal azonosítja, a tőle délre elhelyezkedő Swidry-kultúrát pedig a finnugorokkal.

Ha a Kunda-kultúra keletről nem származhatik, akkor csak déli eredetű lehet, s így kézenfekvő volna a Swidry-kultúrából származtatni, amelynek I. periódusa jóval korábbi, mint a Kunda-kultúra. Csakhogy László Gyula elméletének szüksége van mind a Swidry-, mind pedig a Kunda-kultúrára mint két különböző ethnikum hordozóira. Ennek egyenes következménye, hogy a Kunda-kultúra kérdése megoldhatatlanná válik.

Nem segít tovább Thoma Andor újabbban közölt szellemes elmélete sem, amely szerint a Tardenois-kultúra hordozóit kell a lappokkal azonosítanunk, s éppen ez bizonyítaná, hogy a Swidry-kultúrát a finnugorokkal kell kapcsolatba hoznunk. A helyzet ugyanis az, hogy a Tardenois-kultúrából sem vezethetjük le sem a Kunda-kultúrát, sem pedig azokat a későbbi északi kultúrákat, amelyek a lappokkal hozhatók kapcsolatba.

¹ Részlet a László Gyula 'Őstörténetünk legkorábbi szakaszai' c. doktori értekezéséről készített opponensi véleményből.

Az utóbbi időben egyre több megfigyelés szól arról, hogy a Kunda-kultúra genetikailag a Swidry-kultúrával függ össze. Úgy látszik, hogy a Swidry-ethnikum egy része a Swidry I végén északra hatolt s ott létrehozta a Kunda-kultúrát, de az átmenet folyamata délebbre, Lengyelország területén is megfigyelhető. Az északra vándorlás több hullámban történt, s még a késői Swidry idején is tartott. Mivel a Janislawice-i lapp a Swidry- és Tardenois-kultúra közös területén került elő, s mivel az egész Tardenois-kultúra a lappokkal semmiképpen sem hozható kapcsolatba, kézenfekvő arra gondolnunk, hogy a Janislawice-i Tardenois-sírban előkerült lapp a területen korábban kimutatható Swidry-kultúra ethnikumából származik.

Ha a Swidry-kultúrát a protolappokkal azonosítjuk, akkor egész sor nehézség egyszerre megoldódik. A Swidry I végén a protolappok egyik része északra vándorolt, s létrehozta a Kunda-kultúrát, másik részük azonban helyben maradt, hordozójává vált a lengyelországi Tardenois-kultúrának is és mint faji típus e területen napjainkig fennmaradt. A kelet felé, az Oka irányába vándorolt Swidry-ethnikumot később a balti törzsek vándorlása mosta el, míg az északra vándorolt Kunda-lappok a neolitikum végén oda felhatoló finnségtől vették át finnugor nyelvüket. Így eltűnik az a László Gyula elmélete által teremtett nehézség is, hogy a finnugor Swidry-kultúrával érintkező Kunda-lappoknak még a finnugor alapnyelvet kellett volna átvenniük.

Egy másik, nem kisebb nehézséget jelentett László Gyula elgondolásában a protoszamojédok kérdése. Mivel a Kunda- és Šigir-kultúrát egységnek tekintette s utóbbit az előbbiből származtatta, így elméletéből szükségképpen az következett, hogy a protoszamojédok később vették át a finnugor nyelvet, mint a lappok. Mindez a nehézség eltűnik azonban, ha a Kunda-kultúrát a Swidry-kultúrából származtatjuk és mindkettőt a lappokkal hozzuk összefüggésbe. Ebben az esetben a Šigir-kultúrát a Kunda-kultúrával rokon jellegű, de attól függetlenül fejlődött, más ethnikumra épülő régészeti kultúrának kell tartanunk. Nincs tehát szükség arra a feltevésre, hogy a Kunda-ethnikum messze keletre vándorolt, egészen az Urálon túlra.

Ez a feltevés ma annál inkább is eszik, mert közben O. N. Bader, D. A. Kraynov és L. V. Kol'cov gondos ásatásai kétségtelenné tették, hogy a Volga—Oka közének is megvan a saját, helyi előzményekre visszamenő mezolitikuma, amely fokozatosan fejlődik át az ottani neolitikus kultúrákba. Mivel utóbbiak ethnikumában az általános felfogás, így László Gyula elgondolása szerint is a már külön törzsekre differenciálódó finnugorokat kell látnunk, s mivel ezek a neolitikus kultúrák a helyi mezolitikumból fejlődtek, aligha térhetünk ki az elől a következtetés elől, hogy a finnugorok jelenleg megfogható legrégebb lakóterületének a Volga és az Oka közötti vidéket kell tekintennünk.

Az utóbbi évek szovjet régészeti kutatásainak egyik, szempontunkból legjelentősebb eredménye, hogy a Volga—Oka közének neolitikus kultúrái közül sikerült kiválasztani a nem helyi eredetűeket. Ilyenek a Fatyanovo-, a Balanovo-, az Abaševo- és a Volosovo-kultúrák. Ezek közül legkorábban a Káma-vidékkel kapcsolatban álló Volosovo-kultúra jelenik meg, majd később a többi három déli eredetű kultúra. Ezek közül elég jól meghatározható a Fatyanovo-kultúra ethnikuma, amely a középdnyepéri baltiák tömbjéből szakadt ki, s így az első balti nyelvi hatásokat közvetítette a finnség és a volgai finnek számára. Más indoeurópai és részben kaukázusi elemeket hozott magával a Volga—Oka vidékére a Balanovo- és az Abaševo-kultúra. Mellettük megjelenik e területen a protoiráni ethnikumának tekinthető gerendásíros kultúra is.

A Volosovo-kultúra ethnikumának kérdése szorosan összefügg a Káma- és Urál-vidék régi lakosságának problémájával. A jelek szerint ugyanis a Káma-vidék a neolitikum folyamán az Urálon túlról népesedett be.

Felmerül tehát az a kérdés, milyen ethnikummal azonosíthatjuk a nyugatszibériai és a kámai neolitikus kultúrákat. Mint M. F. Kosarev legutóbb (1966-ban) igen meggyőzően mutatott rá, a későbbi fejlődéssel való kapcsolat alapján a Közép-Irtis- és Közép-Ob neolitikus kultúráinak ethnikumát protougoroknak és protoszamojédoknak határozhatjuk meg. Ez az elgondolás helyesebbnek látszik, mint O. N. Bader elmélete, amely szerint az Ob–Irtis neolitikus kultúrájának ethnikumát magával a finnugor ősnéppel volna azonosítható.

Tény mindenestre, hogy az Urálon túli terület neolitikus ethnikumának kérdése döntő jelentőségű a finnugor őstörténet szempontjából. Ha helyes Kosarev elgondolása — s jelenleg bizonyára helyesebbnek látszik Bader elméleténél —, akkor az Urál-vidék mezolitikus Šigir-kultúráját, majd a déli hatások alatt kifermálódó Ob–Irtis-vidéki neolitikus kultúrát ethnikaikailag a protougorokkal (vagy talán helyesebben protoobiugorokkal) és a protoszamojédokkal kell kapcsolatba hoznunk.

E csoport elszigeteltsége a mezolitikus időkben a Volga–Oka közének területétől arra enged következtetni, hogy ez az ethnikum eredetileg nem finnugor nyelvű volt. A neolitikum folyamán e törzsek elterjedtek a Káma-vidéken, sőt északabbra a Vyčегда mentén is, majd a

Volosovo-kultúra keretében szoros kapcsolatba kerültek a Volga–Oka között élő finnugor törzsekkel. Ekkor, a finnugor nyelv átvétele révén alakulhatott ki az ugor csoport, amelynek egyes törzsei kelet felé hatolva átadták nyelvüket a protoszamojédoknak. Nyelvészeti szempontból bizonyos mértékben alátámasztja e feltevést az a tény, hogy az összamojéd magánhangzó- és mássalhangzó-rendszer számos sajátossága az ugorral vagy inkább obi-ugorral, sőt esetleg az ősvogullal egyezik, ami legkönnyebben akkor érthető, ha a szamojédok és obiugorok ethnikai alaprétege azonos, s előbbieik nyelvűk finnugor elemeit egy protougor törzs révén vették át.

Egy másik, alternatív feltevés az lehetne, hogy a Volga–Oka közének és a Közép-Urálnek mezolitikus kultúrái rokon ethnikumot képviselnek, amelyek azonban már a későpaleolitikum folyamán elkülönültek egymástól. A Šigir-kultúrát, majd a nyugat-szibériai neolitikus kultúrákat ebben az esetben is a protoszamojédokkal kellene kapcsolatba hoznunk. Ilyen módon azonban aligha lehetne megmagyarázni a protougorok vagy protoobiugorok ethnikai kapcsolatát a szamojédokkal, s ezért ez az utóbbi feltevés kevésbé valószínű.

Harmatta János

HOZZÁSZÓLÁS LÁSZLÓ GYULA A SZLÁV SZEMINÁRIUMON ELHANGZOTT ELŐADÁSÁHOZ

Minthogy László Gyulának a Szláv Szemináriumon (1963) a griffes-indás övdíszek kérdéséről tartott előadása nyomtatásban megjelent [Acta Arch. Hung. 17 (1965.) 73–75] nem tartom feleslegesnek néhány megjegyzést tenni, egyrészt mert „élénk érdeklődéssel” várja a hozzászólásokat, másrészt pedig azért, mert annak ellenére, hogy az öntött övveretek időrendjében nem értek egyet, egy komoly, megfontolásra érdemes problémával foglalkozik. Ez pedig nem más, mint a Nagy Géza és mások (Réthy, Vámbéry stb.) által is vallott és képviselt felfogás, amely szerint *finn-ugor nyelvű törzsek már jóval a honfoglalás előtt megjelentek a Kárpát-medencében*. Ennek a sajnos méltatlanul háttérbe szorított, de kétség kívül plauzibilis feltevésnek, amely sok mindent megmagyaráz, egy nagy baja van, hogy eddig még nem sikerült senkinek megnyugtató bizonyítékot találni. László már eddig is megpróbálta, hogy valamelyik avarkori leletcsoportban megjelje a magyarságot bizonyító anyagot, de ebben az előadásában már kimondottan annak a nézetének ad kifejezést, hogy a griffes-indás csoportot egy finnugor „néphullámhoz” kell kapcsolni. Ezt a jószándékú törekvést azért kell fontolórra venni, mert ezt a már több évtizede ismeretes, de eddig még nem publikált nevelinói lelet bizonyos mértékben indokolttá is teszi. És itt mindjárt meg kell jegyezni, hogy csak sajnálni lehet azt, hogy László mind ez ideig nem tette közzé a gr.-indás temetők eloszlását mutató (160–50–4–5) eredményeit. Ennek hiányában most nem mondhatok egyebet, mint amit már többször is hangoztattam (már akkor is kiemelve az érmei hiányát!). Amit László a gr.-indás csoportnak 670 utáni datálásáról mond, ti. hogy ez a dátum „jól megalapozott”, az kissé meglepő, mert az időrend kérdéséről nem rég másképpen vélekedett [MTAK (II) 7 (1955) 102–104]. Így aztán érthető, hogy az általam javasolt kompromisszumos megoldás számára elfogadhatatlan; azt azonban már nem értem, hogy ezt a datálást mi teszi jól megalapozottá? De erről már csak annyit jegyzek meg, hogy az eddigi jelek szerint úgy látszik, hogy az övveretek csoportosításából konstruált skémába nehéz lesz életet önteni, akár etnogenetikai, akár nyelvi vonatkozásban. Ha sikerülne is valamiképp az öntött vereteket a finnugorsághoz kapcsolni, nézetem szerint nem volna könnyű se a nép, se a nyelv továbbélését igazolni, a 800 körül beálló „törés” fenntartásával. A szlovák régészek tudvalevőleg újabban szlávokká szeretnék avatni a gr.-indás veretek „hordozóit”, talán

nem is gondolnak arra, hogy ezzel az elképzelésükkel veszélyeztetik a szláv népek kétségtelen kontinuitását a Kárpát-medencében. Itt mindenképp kiemelendő az, hogy bármely nép etnogenezisének vizsgálatánál a központba mindig a köznépet kell tenni, amit hitem szerint minden kutató tud és helyesnek tart, csak az a baj, hogy ezt mind ez ideig még nem alkalmazzák elég határozottsággal. Ezt a szempontot tudvalevőleg már Nagy Géza is kiemeli (legvilágosabban 1913-ban a várnép említésével), amire már többen felfigyeltek. Tudjuk, hogy a köznépfoglalkozási ágai túlnyomó részben helyhez kötöttek, tehát csak a hosszabb idő óta letelepült lakosság úzheti, azért úgy vélem, nem tanácsos „félnomád köznépről” beszélni. Igaz az is, hogy a köznépfoglalkozási ágai túlnyomó részben helyhez kötöttek, tehát csak a hosszabb idő óta letelepült lakosság úzheti, azért úgy vélem, nem tanácsos „félnomád köznépről” beszélni. Igaz az is, hogy a köznépfoglalkozási ágai túlnyomó részben helyhez kötöttek, tehát csak a hosszabb idő óta letelepült lakosság úzheti, azért úgy vélem, nem tanácsos „félnomád köznépről” beszélni. Igaz az is, hogy a köznépfoglalkozási ágai túlnyomó részben helyhez kötöttek, tehát csak a hosszabb idő óta letelepült lakosság úzheti, azért úgy vélem, nem tanácsos „félnomád köznépről” beszélni.

A köznépfoglalkozási ágai túlnyomó részben helyhez kötöttek, tehát csak a hosszabb idő óta letelepült lakosság úzheti, azért úgy vélem, nem tanácsos „félnomád köznépről” beszélni. Igaz az is, hogy a köznépfoglalkozási ágai túlnyomó részben helyhez kötöttek, tehát csak a hosszabb idő óta letelepült lakosság úzheti, azért úgy vélem, nem tanácsos „félnomád köznépről” beszélni. Igaz az is, hogy a köznépfoglalkozási ágai túlnyomó részben helyhez kötöttek, tehát csak a hosszabb idő óta letelepült lakosság úzheti, azért úgy vélem, nem tanácsos „félnomád köznépről” beszélni.

Végül még két kis „elírásra” kell r. mutatnom: 1. Nem hiszem, hogy nem tudná, hogy az én „nézeteim” a griffes-indás csoport datálásának tekintetében Alföldi nézete, amit jobb híján tőle vettem át és még ma is a legvalószínűbbnek tartok.

2. Nem tudom feltenni Lászlóról, hogy ne tudná azt, hogy a kétszeri honfoglalásról Anonymusnál egy szöveg, hanem csak Kézaitól kezdve kezdik ezt krónikáink emlegetni.

Mindezek után örömdetes tényként kell megállapítani, hogy annak ellenére, hogy módszereink, ill. bizonyító anyagunk egymástól eltérőek, abban mégis egyetértünk, hogy a Nagy Géza által vallott feltevés igen valószínű, amit komolyan kell értékelni.

Simonyi Dezső